

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

УДК 147;165.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.28.9>

РИЗИКОВИЙ ДИНАМІЗМ РАЦІОНАЛЬНОСТІ: МОДИФІКАЦІЯ, АБСОЛЮТИЗАЦІЯ, ПЛЮРАЛІЗАЦІЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Дар'я Пучкова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна

e-mail: tuuuuj@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7392-2693

По-перше, на підставі звернення до сформованих тенденцій студіювання раціональності (переосмислення ролі й заперечення ролі), виявлення основних рис наукових революцій (XVII століття; кінець XVIII – початок XIX століття; кінець XIX – середина XX століття; сучасність), яким відповідають три типи раціональності (класичний, некласичний, постнекласичний), зроблено висновок про унаочнення двох тенденцій розгляду раціональності: 1) узагальненої типологізації раціональності – абсолютизації (В. Стьопін, К. Хюбнер); 2) ситуативної застосовності раціональності – плюралізації (Г. Ленк). По-друге, показано, що перегляд абсолютистської позиції підходу до раціональності (що має історичну тяглисть з кінця XVIII століття, коли розум розглядався як щось позаісторичне) веде до критики «тоталітаризму» науки та наукової раціональності, а останнє, в свою чергу, тяжіє до тенденції плюралізму, що покликана пом'якшити «диктат раціо», який стоїть за кожним можливим узагальненням. По-третє, з'ясовано, що внаслідок трансформованого погляду на раціональність – від абсолютизму до плюралізму, – вимальовуються дві – відповідно абсолютизаційна й плюральна – тенденції її розгляду, а відтак можна бачити спроби систематизації й узагальнення поряд із абсолютною плюральністю трактувань. Оскільки сучасне суспільство торує шлях у майбутнє небувало пришвидшеними темпами, владно штовхає на перегляд засад наукової раціональності й раціональності в цілому як рушія прогресу, наразі спостерігається боротьба позаісторичного з конкретно історичним. По-четверте, робиться наголос на виникненні потужного напрямку аналізу ризику – соціокультурного, – і розглядаються три типи відповідних ризиків: 1) культурно-символічний; 2) теорія «суспільства ризику»; 3) «калькулятивна раціональність». По-п'яте, зазначено, що наразі в умовах модифікованої раціональності не слід звертатися до старих моделей світооблаштування, а навпаки, варто пірнути у вир змін раціонального, які відбуваються щохвилини і вимагають осмислення.

Ключові слова: динамізм, наукова революція, тип раціональності, сучасне суспільство ризику, класична, некласична, пост класична форми раціональності.

Вступ. Сама по собі проблема раціональності аж ніяк не є новою [11; 12; 18], позаяк майже всі, хто роздумував над проблемами формування інтелектуальних стратегій, серед них засадничі спостереження належать як зарубіжним мислителям М. Веберу [2], А. Ейнштейну, Ф.-А. фон Хайску, Ст.-Е. Тулімну [19; 20], М. Мамардашвілі [10], так і українським В. Кизимі [6], С. Кримському [5], П. Йолону [4; 5], Б. Парохонському [5];

14], В. Скотному [16] та іншим, – виражали непідробний, глибинний інтерес до природи раціональності, що перебуває начебто на перехресті водночас і теоретичної компоненти, і життєво-практичної. Можливо, найбільш опукло існування такого роду перехрестя описав Ст. Тулмін: «У таких випадках слід звертатися не до кодифікованих рубрик встановлених теорій, а до більш широкої аргументації, що включає в себе порівняння альтернативних інтелектуальних стратегій у висвітленні історичного досвіду й прецедентів» [20, с. 238]. Отже теперішня цивілізація надіндустрії настійливо пропагує ідею сучасного типу раціональності і сама по собі є цивілізацією «раціо», адже ключову роль у ній відіграє саме наука (в її класичному, некласичному [10] й постнекласичному варіантах) зі своїми законами, що повсякчас видозмінюють наше життя, трансформують його технологічно, примушують осмислювати його в категоріях, мовити б, спектрального аналізу явищ, спираючись на їхній онтологічний статус, що все більше набуває рис тотальної онтології [7] ризиків.

Апелюючи до концепту суспільства ризику, яким влучно охарактеризував У. Бек теперішнє суспільство [1], ми усе більш нагально відчуваємо своєрідне занепокоєння майбутнім людства в цілому. Кризи, що постійно породжуються технотронною цивілізацією, ставлять питання про засади сучасної наукової раціональності, роблячи актуальним розгляд її трансформації упродовж останнього десятиліття.

Постають питання: чи можемо ми розглядати модифікацію засад раціональності як дещо позитивне? Чи не є це загрозою сучасному світоустрою? Які наслідки таких змін ми можемо передбачити? І чи можемо ми «захистити» раціональність як таку? Питання відкриті й дискусійні, потребують аналізу сучасного стану справ, чим і засвідчують актуальність розгляду.

Метою роботи є аналіз ризиків сучасного типу раціональності в контексті техногенного суспільства ризику.

Методи дослідження: метод історичної та раціональної реконструкції – для розкриття змін у витлумаченні основних понять роботи; структурно-функціональний – для цілісного вивчення раціональності

1. Дві тенденції у розгляді раціональності. Останнім часом проблема раціональності постає все більш актуальною в межах активного розвитку людства. В цьому аспекті П. Гайденко у вступі до праці «Наукова раціональність та філософський розум» підтримує думку німецького філософа В. Ціммерлі, який зазначає: «Головна та ключова проблема, навколо якої рухається континентально-європейська філософія наших днів, – це тема раціональності та її меж» [3, с. 9]. Утім, вдається простежити скоріше певну історичну тяглість актуальності розгляду раціональності, ніж контекст, в якому вона розглядалась.

Якщо візьмемо філософів початку ХХ століття, сама наукова раціональність не піддавалась критиці взагалі, й у рамках існування двох антинатуралістичних напрямів – філософії життя (В. Дільтей, Г. Зіммель) та неокантіанства баденської школи (Г. Ріккерт, В. Віндельбанд) – визнавалося, що принципи наук про культуру (за своїм предметом) і наук про природу (за своїм методом) суттєво відмінні [2, с. 33]. Попри цю розбіжність, раціональність як ставлення до явищ і подій об'єктивного світу була підставою суспільно-культурної достовірності наукового дослідження й об'єктивності наукового знання, продукувала можливість раціональної реконструкції розвитку науки в рамках уявлень про культуру і природу. Себто, саме наука в її філософському (гуманітарному, людинознавчому) й природознавчому вимірах опинялася взірцем раціональності. Натомість сьогодні – з кардинальною трансформацією суспільства і суспільної свідомості в бік споживання, – спостерігаємо переорієнтацію розуміння раціональності, а інколи вчуваємо і взагалі бойовий настрій, спрямований проти раціональності.

В останньому можемо (як приклад) зазначити думку філософа науки Ганса Ленка: «Вірогідно, європейською помилкою було встановлення занадто тісного зв'язку раціонального та раціональності з наукою європейського походження» [3, с. 10]. На наш погляд, не в європейськості чи неєвропейськості походження раціоналізму справа, а в тому, що, як показали П. Гайденко та Ю. Давидов на прикладі спів ставного дослідження наукового доробку М. Вебера та Г. Ріккєрта, наукове пізнання можливе лише завдяки існуванню надіндивідуального гносеологічного суб'єкта, який здійснює акт «внесення до цінності». «Слідом за Ріккєртом Вебер жорстко формулює принцип: будь-яке пізнання є судження. Не інтуїція, не очування, не безпосереднє осягання, а судження» [2, с. 40]. З того часу пройшло більш ніж сто років, і зараз більш загостреним виглядає питання: чи потрібно отожднювати науку й раціональне, чи, як і раніше, судження є результатом пізнання? Питання творче, дискусійне, адже наразі переглядаються абсолютно всі підстави раціональності в контексті філософії науки.

Виходячи із дефініції самої раціональності як характеристики знання з погляду його відповідності загальним принципам мислення та розуму, можемо засвідчити наявність трансформації раціональності відповідно до історичних епох і наукових революцій у них.

Сучасна доба презентує особливу знаковість науки в житті людини та суспільства. Як показав 1994 року Е. Дж. ван Волде, семіотика може бути залучена для вивчення раціональності, якщо вона розглядається як наука про значення або семіозис, а не як наука про знаки, як її зазвичай розуміють; і запропонував два типи розгляду раціональності, базовані на логічному і аналогічному висновуванні [15, с. 9–14]. Отже, можна бачити, що наукова й науково-технічна революції призвели до того, що сама наука починає екстраполювати себе у сфери, де раніше її принципи не були застосовні. Так, В. Стюпін [17; 18] характеризує науку з погляду трьох її головних підсистем: наукових картин світу, ідеалів і норм науки, її філософсько-світоглядних засад.

Розмірковуючи про характерні ознаки сучасної науково-раціональної цивілізації (віяло розмаїття комунікативних гаджетів, девайсів тощо), можна стверджувати, що відбувається зміна ціннісно-цільових орієнтирів діяльності та рефлексії, виражених якраз у специфіці філософсько-світоглядних засад технічної науки та її повсякденно-наочної ролі в суспільстві (в його деградації чи покращенні – інше питання).

Під час аналізу динаміки раціональності й науки, яка її трансформує, слід звернути увагу саме на історичну тяглість і трансформацію самої науки, що виражалась у поступі наукових революцій, оскільки наука по мірі розвитку стикається з принципово новими типами об'єктів, що потребують відштовхування від нового бачення реальності, яка «неприємно» контрастує з уже наявною картиною світу. Нові об'єкти потребують змінити схематизацію й моделювання методів подальшої пізнавальної діяльності, репрезентованих ідеалами і нормами науки, а зміна ідеалів і норм провокує перебудову засад науки, що виражається саме у практичних знахідках-вибухах майже повсякденної науково-технічної революції.

Принаймні слід звернути увагу, що, як спостеріг Б. Пружинін, в існуючих методологічних концепціях філософії науки проблема раціональності ставиться у двох площинах: 1) як узгодженість пізнання та його результатів з нормами і вимогами логіки та 2) як відповідність знання цілям пізнання, а саме досягненню істини [13, с. 132]. Б. Парахонський коментує ці обставини: «Власне проблема раціональності ставиться як проблема включеності до методологічної свідомості науки не лише суворих логічних норм, а й відхилень від них типу анархізму методологій, перемикання парадигм тощо. Тут, однак, виникає проблема пошуку та розробок інтегративних логічних структур, що може розглядатися

як аспект ширшої проблеми історичного розвитку самого розуму» [5, с. 163]. Щодо самої можливості «історичного розвитку розуму», звісно, можна сперечатися, а от те, що анархізм методологій і перемикання парадигм відбувається саме на теперішньому етапі становлення раціональності, не викликає заперечень.

2. До типології наукової раціональності. Аби наблизитись до з'ясування природи ризикового динамізму раціональності теперішньої доби, слід зазначити, що історія природознавства Нового часу зазнала чотири наукові революції, яким відповідають свої типи раціональності.

А. Революція XVII століття ознаменувала становлення класичного природознавства. Сформувалася особлива система ідеалів і норм дослідження (настанова класичної науки, домінування механіки), що спиралася на сповідування об'єктивності й предметності наукового знання, яке досягається лише тоді, коли з опису і пояснення виключається все суб'єктивне. В ідеалі бачилася побудова правдивої картини природи; головна увага спрямована на пошук наочного, того, що витікає з досвіду; пояснення витлумачується як пошук механічних причин, оскільки саме механічна картина природи була загальною науковою картиною світу. Розум наділяється статусом суверенності, а сама революція відбувається в контексті раціоналістичного світогляду ранніх буржуазних (міських) революцій.

2. Революція наприкінці XVIII – на початку XIX століття презентує перехід до дисциплінарно організованої науки. В біології, хімії формується специфічна картина реальності, що її неможливо було звести до механічної. Здійснюється диференціація дисциплінарних ідеалів і норм дослідження.

Ці дві революції проходили в межах *класичного типу раціональності*.

3. Революція кінця XIX – середини XX століття оприявнюється становленням некласичного типу природознавства. Відбуваються неочікувані перетворення: у фізиці це відкриття ділімоти атому, становлення релятивістської і квантової теорії, в космології – концепція нестационарного Всесвіту, в хімії – квантова хімія, в біології це становлення генетики. Виникають кібернетика (Н. Вінер), теорія систем (Л. фон Берталанфі), теорія складних адаптивних систем; спостерігається відмова від прямолінійного онтологізму, розуміння відносної істинності теорій і картин природи. Допускається існування різних водночас вірних картин реальності, оскільки кожна з них може містити частково правильний об'єктивний зміст.

Цій революції відповідає *некласичний тип раціональності*.

Нарешті революція сучасна засвідчує інтенсивне застосування наукових знань в усіх сферах соціального життя, зміну самого характеру наукової діяльності, що пов'язана із революцією в засобах збереження й отримання знань (комп'ютеризація знань, гаджетизація життя тощо). Специфіка: комплексні дослідницькі програми, в яких беруть участь фахівці різних галузей знання, розглядаючи саме знання як синкретичне і віддалене як від класичного, так і некласичного типів раціональності. Це – *постнекласичний тип раціональності*, яким характеризується суспільство, в якому ми мешкаємо.

Чи є зазначені характеристики наукових революцій класифікацією раціональності? Навряд чи. Тут варто звернути увагу на погляди К. Хюбнера та Г. Ленка.

К. Хюбнер виводить чотири типи раціональності: логічний, емпіричний, оперативний, нормативний. Як зазначає П. Гайденко, посилаючись у цьому пасажі на Хюбнера, сама раціональність «виступає завжди (для Хюбнера) в однаковій формі, а саме семантично як тотожне фіксування правил визначеного смислового змісту, емпірично як застосування однакових правил пояснення, логіко-оперативно як застосування калькуляції,

нормативно як зведення цілей та норм до інших цілей та норм» [3, с. 21]. Себто раціональність постає для Хьюбнера чимось формальним. Вона лише відноситься до змісту науки, але не є сама частиною науки чи її підставою. Натомість Г. Ленк іде далі, і пропонує ситуативний, конкретизований перелік із 26 дефініцій раціональності у статті «Типи та метатипи раціональності» [15, с. 127–138]. Оскільки наша коротка розвідка є вибірковою і не може охопити всі мисленнєві напрацювання філософів із тематики раціональності, зробимо спробу побіжно охопити головні розмісли з приводу раціональності, не торкаючись конкретних реалій.

Але навіть з першого погляду є наочними дві тенденції розгляду раціональності. Умовно назвемо їх так: 1) узагальнена типологізація раціональності – *абсолютизація* (подана в працях В. Стьопіна і К. Хьюбнера); 2) ситуативна застосовність раціональності – *плюралізація* (подана в працях Г. Ленка). Про що свідчить такий поділ? Постнекласичний перегляд абсолютистської позиції підходу до раціональності (яка має історичну тяглість ще з кінця XVIII століття, коли розум розглядався як щось позаісторичне – згадаємо подальшу метаморфозу історичності розуму) спрацьовує на користь вивільнення мислення про світ від класичних форм. Останнє тяжіє до тенденції плюралізму, що покликана пом'якшити «диктат раціо», який стоїть за кожним можливим узагальненням. Можливо, саме про таку ситуацію писав М. Мамардашвілі, коли наголошував, що класичне філософське мислення це переважно мислення *за іншого*. «Воно явно або неявно передбачає інтелектуальну несамостійність свого масового контрагента, лишає за ним право в кращому випадку функцію відтворення вже виконаних творчих актів. Ця страждальна активність масової аудиторії мається на увазі всією класичною культурою» [10, с. 216]? І раптом виявляється, що для того, аби існувати далі, наукова раціональність має перебирати на себе постнекласичні форми розумування про світ, аби лишатися в рамках операціональної, дієвої системи поглядів.

Отже, раціональність досі перебуває в динаміці. Трансформується погляд на раціональність: від абсолютизму до плюралізму, що є свого роду навіть анігіляцією раціонального, і вимальовуються дві – абсолютизаційна й плюральна – тенденції її розгляду.

Поряд із абсолютною плюральністю трактувань наразі бачимо спроби систематизації й узагальнення, але не за класичним інструментарієм. В надто стрімкому розвитку технологій, які перш за все спрямовані на забезпечення людини миттєвістю соціальної комунікації, спостерігаємо боротьбу позаісторичного з конкретно-історичним. Сучасне суспільство торує шлях у майбутнє семимильними кроками, штовхає на перегляд засад наукової раціональності та раціональності в цілому, як рушія прогресу, що засадниче розвиток технічної науки як такої. В такому контексті слід розглянути ризики такої раціональності та можливі шляхи їхньому запобіганню.

3. Можливі ризики сучасного типу раціональності. Оскільки філософська тема раціональності є актуальною саме в динаміці її трансформацій упродовж століть, наразі варто назвати трьох соціальних філософів сучасності, які в контексті розробки концепту суспільства ризику та «техногенної цивілізації» (в якому ми перебуваємо) переглядають раціональність на міцність її підстав. Маємо на увазі Нікласа Лумана (1927–1998), Ентоні Гіденса (н. 1938) та Ульріха Бека (1944–2015).

Сама тема ризику не відноситься до числа традиційних соціологічних проблем. *Ризик* – те, що аж ніяк не передбачалося проектом сучасності для мирного цивільного благоустрою. Якщо ризикує підприємець, звідси не впливає, що все цивілізоване життя просякнуте променями ризиків. Якраз навспак: всі «антибуржуазні» рухи останнього століття відбувалися під знаком зневаги до бюргерського ідеалу безпеки. Однак саме після двох світових воєн в обстановці більш-менш тривалої політичної стабільності й технічного

прогресу загострилося усвідомлення наскрізної ризикованості всього, що відбувається, а звідси підлягають сумніву та перегляду підстави раціональності, до якої упродовж цього часу серйозних закидів не засвідчено.

В якому контексті розглядається тут раціональність? З її розвитком пов'язують процеси демократизації суспільства, ефективність соціальних інститутів, диктат науки та її вплив на модифікаційні процеси всередині суспільства. Себто, наголошуючи на її домінантності, дослідники зауважують ризики такої раціональності в тому, що надмірна раціоналізація соціального буття чинить загрозу для особистісного існування людини. Адже раціональність часто приймають за обмежувач суб'єктивної волі і творчості. З цим пов'язані заклики повернути раціональності багато в чому втрачену в «техногенній цивілізації» роль найважливішої культурної цінності, «знову звернутися до розуму – як тієї вищої людської здатності, що дозволяє розуміти, – розуміти смисловий зв'язок не тільки людських дій і порухів душі, а і явищ природи, взятих в їх цілісності, в їх єдності: в їхньому живому зв'язку» [15, с. 21]. Ми також мусимо наголошувати на кореляції раціональності та розуміння саме за сучасних умов, коли брак розуміння знижує якість існування моделей суспільства в країнах, вже не розділених за різкими політичними ознаками.

Але існує й інша думка щодо раціональності, яка була проголошена Н. Луманом в його концепції суспільства ризику. В літературі існують два великих напрями інтерпретації ризику як соціального феномена.

Згідно з реалістичним підходом, ризик інтерпретується в наукових і технічних термінах. Цей напрям зводиться до когнітивних наук, що базуються на психології, і практикується інженерними дисциплінами, економікою, статистикою, психологією й епідеміологією. Вихідним моментом такого підходу є поняття небезпеки (шкоди), а також твердження про можливість обчислення її настання й калькуляції наслідків. У цьому випадку ризик визначається як «продукт ймовірності виникнення небезпеки і серйозності (масштабу) її наслідків» [21, р. 382]. Інакше кажучи, ризик трактується як об'єктивний і пізнаний факт (потенційна небезпека або вже заподіяна шкода), що може бути вимірний незалежно від соціальних процесів і культурного середовища. Проте адепти такого підходу визнають, що ризик може бути помилково оцінений у рамках того чи іншого способу соціальної інтерпретації, оскільки, за влучним спостереженням Мері Дуглас (1921–2007), «небезпеки трактуються як незалежні змінні, а реакція людей на них – як залежна» [22, р. 25]. Головна проблема полягає в конструюванні ризиків як соціальних фактів. До того ж, сприйняття не тільки звичайних людей, а й експертів, що обчислюють «об'єктивний ризик», залежить від політичного і культурного контекстів.

Звідси виникає інший потужний напрям аналізу ризику: соціокультурний. Тут наголос робиться на соціальному і культурному контекстах, у рамках яких ризик сприймається і дебатуються. Цей напрям виник на підставі таких гуманітарних дисциплін, як філософія, культурна антропологія, соціологія й культурна географія.

Історики соціології ризику умовно виділяють в соціокультурному напрямі три підходи:

- 1) культурно-символічний, розвинений М. Дуглас та її колегами;
- 2) теорія «суспільства ризику», подана У. Бемом і Е. Гідденс;
- 3) «калькулятивна раціональність», що спирається на праці М. Фуко.

Перший підхід фокусується на проблемах взаємності «Особистості» й «Іншого». Саме тут підіймається тема раціональності в ключі особистісного виміру людини та ризики надмірної раціоналізації нашого сучасного суспільства, що виливається в блокування можливості ірраціональних вимірів людської особистості, їхнє нівелювання та контроль

з боку раціонального засновку. Постають питання, чи є закономірною така модифікація суспільства, його перехід у тотальну раціоналізацію, або ж ми повинні шукати шляхи синтезування раціонального й ірраціонального?

Другий концентрується на макросоціальних змінах, породжуваних виробництвом ризиків підчас переходу до високої модернізації. Це процеси: рефлексивної модернізації, критика наслідків попереднього етапу модерну й індивідуалізму, наслідки руйнування традиційних цінностей і норм. Тут постає проблема не загрози раціональності в контексті особистості, а вже у площині осмислення існування людства як такого.

Адептів третього підходу мало цікавить, «що є ризик насправді», оскільки вони вважають, що «правда про ризик» конструюється за допомогою людського дискурсу, стратегій, практик та інституцій. Вони також досліджують, як різні концепції ризику породжують специфічні норми поведінки, що можуть бути використані для мотивування індивідів до вільної участі в процесах самоорганізації в ризикованих ситуаціях.

Як ми бачимо, саме в контексті суспільства ризику переглядаються засади раціональності, що починають підриватися на світоглядному рівні.

Ми засвідчили одну лише точку зору, відповідно до якої мусимо бути обережними із вже наявним диктатом з боку раціональності. Але існує й інша думка соціолога Н. Лумана, який засвідчує інші ризики раціональності: характерною рисою постсучасного суспільства є не так потреба у створенні умов стабільного існування, як інтерес до крайніх, граничних, навіть неймовірних альтернатив, що руйнують умови для суспільного консенсусу і підривають основи міжлюдської комунікації. Як поведінка, орієнтована на такі випадковості, так і прийняття таких альтернатив є суперечливими. «Всі зусилля заснувати рішення на раціональному підрахунку не лише залишаються безспішними, але в кінцевому рахунку також підривають вимоги методу і процедур раціональності» [3, с. 142].

Відповідно, хоча й існує певне тяжіння до тотальної раціоналізації суспільства, ми повинні розуміти, що це вже не є та раціональність, що була релевантна «техногенній цивілізації». Вона так само модифікується, її засадничі підстави переглядаються відповідно до запитів людства загалом.

Між іншим, нещодавно Римський клуб презентував ювілейну доповідь «Come on! Капіталізм, короткозорість, населення та руйнування планети». Вже в самій назві доповіді відчуваємо певний заклик до формування відповідального глобалізму та стійкого розвитку. Сама доповідь написана двома президентами Клубу – Ернстом Вайцеккером та Андерсом Війкманом, але виражає думу всіх членів. Відправною точкою є так само розуміння модифікації сучасного суспільства ризику, світу незвіданих територій та надлишку ресурсів (робиться посилання на концепцію «повного світу» Германа Дейлі), але метою було поставлено не тільки теоретична характеристика всієї складності формування такої «техногенної цивілізації», а й демонстрація певних теоретичних конструктів взаємодії з такими змінами, що можуть мати і прикладний характер. Вони закликають до утворення нової філософії, або ж філософії «нового Просвітництва».

Тривалий час людство намагалося чинити опір цивілізаційним змінами у світі, протистояти тотальній раціоналізації, або ж зміні підстав раціональності, фундуватися на засадах редукціоністського мислення й фрагментації знання, перебуває під владою наївного реалізму й матеріалізму. Але Клуб засвідчує обмеженість такої позиції. «*Все повинно досліджуватися у взаємодії*», – такий заклик лунає з Римського клубу.

Ми можемо трансформувати таку позицію і піти ще далі: не треба зациклюватися на фрагментаційному впливі змін засад раціональності (загрози особистісного), потрібно

досліджувати її в контексті сучасної глобалізації «техногенної цивілізації», і саме в такий спосіб зможемо дійти усвідомлення, що зміни не завжди ведуть до певних загроз будь-чому сталому.

Висновки. Аналіз різних форм і типів концепту раціональності дав змогу засвідчити водночас декілька моментів: раціональність як така перебуває в постійній динаміці. Трансформуються погляди та трактування раціональності, що їх умовно можна назвати рухом від абсолютизму до плюралізму, формується тенденція до конфронтації позаісторичного й історичного розуміння раціональності.

Незважаючи на ризики сучасного типу раціональності, які виражаються в тенденції до прогнозування абсолютного диктату «раціо» або ж нівеляції ірраціонального, в загрозі самій раціональності з боку ірраціонального й у можливих модифікаціях засад, принципів і методів раціональності, – все одно доходимо висновків, що немає підстав розглядати такі зміни у негативному ключі. Наразі важливо усвідомити, що сама модифікація раціональності у вигляді її постнекласичних форм є невідворотним, а відтак об'єктивним продовженням динамічного становлення самої раціональності як наукової моделі відзеркалення явищ світу, охопленого ризикам з різних сторін прояву суспільно-культурного і цивілізаційного життя. Через те, намагаючись усвідомити особливості модифікації, абсолютизації та плюралізації моделі раціональності в соціокультурному просторі XXI століття, слід більш озброєно вдатися до експерименту у створенні нових наукових теорій, що, за П. Копніним, передбачає безперервну взаємодію досвіду й теоретичного мислення. «Більше того, самий експеримент є конкретним сполученням абстрагуючої діяльності людського розуму із живим почуттєвим спогляданням» [8, с. 373]. Експериментування над існуючими і можливими типами раціональності та можливими ризиками їхнього прояву створює належний ґрунт, на якому мають продукуватися незвичні форми раціонального, що будуть покликані проковувати зміни у соціологічній й філософській думці, в погляді на суспільний устрій як на живу, рухому речовину.

Список використаної літератури

1. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
2. Гайденко П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность: Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс. Москва : Изд-во полит. л-ры, 1991. 368 с.
3. Гайденко П.П. Научная рациональность и философский разум. Москва : Прогресс-Традиция, 2003. 528 с.
4. Йолон П.Ф. Системність наукових знань і дійсність: Проблема системного аналізу наукових знань і поняття теоретичної системи. Київ : Наук. думка, 1967. 104 с.
5. Йолон П.Ф., Крымский С.Б., Парохонский Б.А. Рациональность в науке и культуре. Київ : Наук. думка, 1989. 288 с.
6. Кизима В. В. Культурно-исторический процесс и проблема рациональности. Київ : Наук. думка, 1965. 214 с.
7. Кизима В. В. Тоталлология (философия обновления). Київ : ПАРАПАН, 2005. 272 с.
8. Копнин П.В. Диалектика, логика, наука. Москва : Наука, 1973. 464 с.
9. Луман Н. Понятие риска. *Thesis*. 1994. № 5. С. 135–160.
10. Мамардашвили М.К. Классический и неклассический идеалы рациональности. Санкт-Петербург : Азбука; Азбука-Аттикус, 2010. 288 с.
11. Порус В.Н. Многомерность рациональности. *Эпистемология и философия науки*. 2010. Т. 23. № 1. С. 5–16.

12. Порус В.Н. Парадоксальная рациональность (очерки о научной рациональности). Москва : Изд-во УРАО, 1999. 120 с.
13. Пружинин Б.И. Рациональность и историческое единство научного знания (гносеологический аспект). Москва, 1986. 148 с.
14. Рациональность и семиотика дискурса: Сб. науч. трудов / Отв. ред. Б.А. Парохонский. Київ : Наук. думка, 1994. 252 с.
15. Рациональность и её границы: Материалы междунар. науч. конф. «Рациональность и ее границы» в рамках заседания Международного института философии в Москве (15-18 сентября 2011 г.) / Отв. ред.: А. А. Гусейнов, В.А. Лекторский. Москва : ИФРАН, 2012. 234 с.
16. Скотний В. Г. Рациональне та ірраціональне в науці й освіті. Київ, Дрогобич : Коло, 2003. 284 с.
17. Стёпин В.С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения. *Постнеклассика: философия, наука, культура*. Санкт-Петербург : Изд. дом «Мирь», 2009. С. 249–295.
18. Стёпин В.С. Типы научной рациональности и синергетическая парадигма. *Сложность. Разум. Постнеклассика*. 2013. № 4. С. 45–59.
19. Тулмин Ст. Концептуальные революции в науке. *Структура и развитие науки: Из бостонских исследований по философии науки* / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1978. С. 170–189.
20. Тулмин Ст. Человеческое понимание / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1984. 328 с.
21. Bradbury J. A. The Policy Implications of Differing Concepts of Risk. *Science, Technology, & Human Values*. 1989. Vol. 14. P. 380–399.
22. Douglas M. Risk Acceptability According to the Social Sciences. N. Y. : Russel Sage Foundation corp., 1985. 116 p.

**RISK DYNAMISM OF RATIONALITY:
MODIFICATION, ABSOLUTIZATION, PLURALIZATION
IN THE SOCIO-CULTURAL SPACE OF THE XXI CENTURY**

Daria Puchkova

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Volodymyrska str., 60, Kyiv, 01033, Ukraine

e-mail: tuuuuj@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7392-2693

Firstly, based on the appeal to the existing trends in the study of rationality (rethinking the role and denial of role), identifying the main features of scientific revolutions (XVII century; late XVIII – early XIX century; late XIX – mid XX century; modernity), which correspond to three types of rationality (classical, non-classical, post-non-classical), the conclusion is made about the manifestation of two tendencies of consideration of rationality: 1) generalized typology of rationality – absolutization (V. Stepin, K. Hübner); 2) situational applicability of rationality – pluralization (G. Lenk). Secondly, it is shown that the revision of the absolutist position of the approach to rationality (which has a historical duration from the end of the XVIII century, when the mind was seen as something extrahistorical) leads to a critique of 'totalitarianism' of science and scientific rationality, and the latter tends to tendencies of pluralism, which is designed to soften the 'dictate of the ratio', which is behind every possible generalization. Thirdly, it has been found that as a result of the transformed view of rationality, from absolutism to pluralism, two tendencies of absolutization and pluralism, respectively, emerge, and thus attempts to systematize and generalize along with the absolute plurality of interpretations could be seen. As modern society paves the way for the future

at an unprecedented rate, powerfully pushing to reconsider the principles of scientific rationality and rationality in general as a driver of progress, there is now a struggle between the non-historical and the specific historical. Fourthly, the emphasis is on the emergence of a powerful direction of risk analysis – socio-cultural, – and on three types of relevant risks: 1) cultural and symbolic; 2) the theory of 'risk society'; 3) 'calculative rationality'. Fifthly, it is stated that nowadays, in the conditions of modified rationality, we should not turn to the old models of the world situation, but on the contrary, it is worth diving into the whirlpool of rational changes that occur every minute and require understanding.

Key words: dynamism, scientific revolution, type of rationality, modern risk society, classical, non-classical, post-classical forms of rationality.